

УДК 339.564:66(477)

Маслош О.В.*кандидат хімічних наук, доцент,
доцент кафедри економіки і підприємництва
Східноукраїнського національного університету
імені Володимира Даля*

ТЕНДЕНЦІЇ ТА НАПРЯМИ РОЗВИТКУ ЕКСПОРТНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ХІМІЧНОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ УКРАЇНИ

TRENDS AND DIRECTIONS OF DEVELOPMENT OF EXPORTS POTENTIAL OF CHEMICAL INDUSTRY OF UKRAINE

АНОТАЦІЯ

У статті досліджено сучасні тенденції розвитку експортного потенціалу хімічної промисловості України. Виявлено, що разом зі значним падінням обсягів експорту хімічної продукції у галузі з'явилися певні позитивні структурні зрушення. Останні пов'язані з випереджальним скороченням виробництва та експорту низькотехнологічної продукції та розвитком високотехнологічної складової експортного потенціалу. Проаналізовано динаміку експорту хімічної продукції з країнами ЄС, дано оцінку експортному потенціалу європейського напрямку торгівлі. Зроблено висновок, що нові можливості розвитку експортного потенціалу галузі пов'язані з міжгалузевим значенням хімічного виробництва у сучасній неоіндустріальній економіці та пошуком вітчизняними виробниками нових ніш у глобальних ланцюгах вартості хімічної продукції.

Ключові слова: хімічна промисловість, виробництво, експортний потенціал, розвиток, продукція.

АННОТАЦИЯ

В статье исследованы современные тенденции развития экспортного потенциала химической промышленности Украины. Выявлено, что наряду со значительным падением объемов экспорта химической продукции в отрасли появились определенные позитивные структурные сдвиги. Последние связаны с опережающим сокращением производства и экспорта низкотехнологической продукции и развитием высокотехнологической составляющей экспортного потенциала. Проанализирована динамика экспорта химической продукции со странами ЕС, дана оценка экспортному потенциалу европейского направления торговли. Сделан вывод, что новые возможности развития экспортного потенциала отрасли связаны с межотраслевым значением химического производства в современной неоиндустриальной экономике и поиском отечественными производителями новых ниш в глобальных цепочках стоимости химической продукции.

Ключевые слова: химическая промышленность, производство, экспортный потенциал, развитие, продукция.

ANNOTATION

In the article the modern tendencies of development of export potential of the chemical industry of Ukraine are researched. It was found that, along with a significant drop in the volumes of exports of chemical products in the industry, there were some positive structural changes. The latter are connected with the outstripping contraction of the production and export of low-tech products and the development of a high-tech component of export potential. The dynamics of export of chemical products with EU countries is analyzed; the export potential of the European trade direction is estimated. It is concluded that the new opportunities for developing the export potential of the industry are related to the interdisciplinary value of chemical production in the modern neo-industrial economy and the search of domestic producers of new niches in global chains of the cost of chemical products.

Keywords: chemical industry, production, export potential, development, product.

Постановка проблеми. Експортний потенціал є важливою характеристикою країни, регіону, галузі, підприємства, яка відображає їхню здатність відтворювати свої конкурентні переваги та реалізовувати їх через виготовлення та збут конкурентоспроможної на світових ринках продукції. У більш широкому контексті поняття «експортний потенціал» визначає сукупність наявних ресурсних, виробничих, трудових, науково-технічних та організаційних передумов, а його значення не обмежується лише сферою зовнішньої торгівлі.

Згідно з даними Державної служби статистики України у 2013 р. частка продукції хімічної та пов'язаних з нею галузей промисловості у загальному обсязі експорту становила 6,4% (без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та частини зони проведення антитерористичної операції), а у 2017 р. – 3,8%. Водночас загальний обсяг українського експорту зменшився з 62,3 до 43,3 млрд. дол. США (-30,5%) [1]. Отже, сукупність негативних макроекономічних, ринкових, інституційних та суспільно-політичних чинників обумовила значне падіння експортного потенціалу галузі. Втім, певне відновлення, що спостерігається протягом останнього року, свідчить про наявність окремих позитивних чинників і трендів, які можуть становити основу для якісно нового зростання експортного потенціалу хімічної індустрії та покращення його структури. Визначенню поточних проблем, тенденцій та напрямів розвитку експортного потенціалу галузі присвячене наше дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичну основу дослідження склала сукупність робіт, що містять різні підходи до трактування поняття «експортний потенціал», визначення перспективних позицій українського товарного експорту та обґрунтування системи заходів з підтримки розвитку експортного потенціалу України [2–6]. Водночас значний вплив на формування підходів до розвитку експортного потенціалу мають особливості певної галузі.

Питання трансформації світових ринків хімічної продукції та особливостей їх конкурентного простору, формування інструментів

державного регулюючого впливу, поліпшення зовнішньоторговельної діяльності хімічних підприємств, розвитку експортного потенціалу хімічної промисловості та наслідків підписання Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом досліджувалися низкою науковців та фахівців галузі (О. Браславська, Т. Власюк, Д. Гладких, М. Касаткіна, Т. Ковеня, Г. Шевцова, Е. Шелудько, О. Шубін). Результати цих досліджень висвітлено у статтях [7–14], окремих розділах монографій [15, с. 99–208; 16, с. 7–35; 17, с. 155–190; 18, с. 226–250] та наукових доповідей [19, с. 23–29; 20, с. 57–61, 191].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Проте вказані вище роботи стосувалися попередніх етапів розвитку хімічної промисловості, які визначалися іншою сукупністю зовнішніх та внутрішніх чинників і обумовлювали інші кількісні та якісні характеристики експортного потенціалу галузі. Надані раніше пропозиції та рекомендації здебільшого спрямовані на призупинення низхідних тенденцій і послаблення кризових явищ.

Натомість у 2017 р. всі сектори хімічного комплексу забезпечили помітний приріст обсягів промислової продукції та зростання експортних поставок (за винятком добрив). Відновлювальний ріст супроводжувався певними структурними зрушеннями, які свідчать про зміну факторів впливу та виникнення нових тенденцій розвитку хімічної галузі.

Мета статті полягає в аналізі нових тенденцій і детермінуючих чинників та визначенні на цій основі перспективних напрямів розвитку експортного потенціалу хімічної промисловості України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Впродовж 2014–2016 рр. в основних секторах хімічної промисловості України поглиблювалася кризова ситуація, що супроводжувалася суттєвим скороченням обсягів виробничої та експортної діяльності. Згідно з даними Державної служби статистики України у 2016 р. порівняно з 2013 р. виробництво хімічної продукції скоротилося на 26,4%, виробництво гумових і пластмасових виробів – на 9,0%. За той же період обсяги експорту продукції хімічної та пов'язаних з нею галузей промисловості зменшилися з 4 009 до 1 558 млн. дол. США (-61,1%), полімерних матеріалів, пластмас та виробів з них – з 785 до 409 млн. дол. США (-47,9%).

У 2017 р. продемонстроване відновлювальне зростання в усіх секторах української хімічної промисловості, а саме індекси промислової продукції у виробництві базової хімії становили 118,4%, у секторі гумових і пластмасових виробів – 111,8%. Водночас показники експортних надходжень показали дещо іншу динаміку, а саме зростання у секторі базової хімії на 6,6%, у секторі полімерних матеріалів і пластмас – на 37,1%.

Наведені дані свідчать про наявність певної кореляції темпів росту (падіння) промислової продукції галузі з динамікою експорту. Але очевидно, що аналіз динаміки валових показників є недостатнім для розуміння особливостей сучасних процесів у галузі.

Важливу інформацію про напрями трансформації галузевого виробництва та експорту надає товарна структура експорту хімічних продуктів у 2013–2017 рр. (рис. 1).

Аналіз наведених даних свідчить про те, що

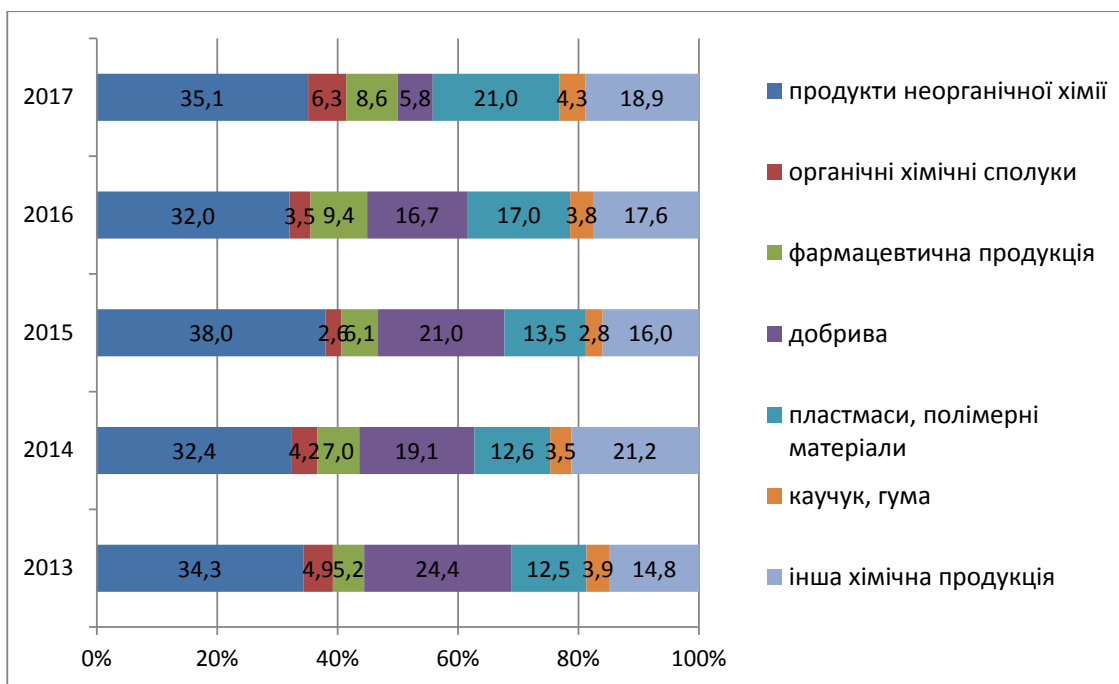

Рис. 1. Товарна структура експорту хімічних продуктів

Джерело: розраховано та побудовано за даними джерела [1]

неорганічні продукти залишаються найбільшою статтею українського хімічного експорту. Але тут необхідно зауважити, що більшість її обсягів складають корунд та природний уран, які не є продуктами власне хімічної галузі.

Водночас різкого скорочення (з 24,4% до 5,8%) зазнала група добрив, що стало законним результатом багаторічного впливу складних системних проблем (зростання цін на природний газ унаслідок девальваційних процесів та погіршення відносин у газовій сфері, обмежена ефективність діючих технологій та відсутність програм комплексної модернізації потужностей, нестабільність кон'юнктури світових ринків, надмірний ступінь монополізації виробництва) на розвиток цього сектору. Вагомим деструктивним чинником стало скорочення виробничого потенціалу базової хімії через втрату низки активів унаслідок анексії Криму та зупинки підприємств у зоні АТО.

Водночас слід звернути увагу на зростання частки таких груп, як фармацевтична продукція (з 5,2% до 8,6%), пластмаси і полімерні матеріали (з 12,5% до 21,0%), інша хімічна продукція (з 14,8% до 18,9%). В останній групі можна додатково виділити суттєве відносне зростання експорту порошків та вибухових речовин, білкових речовин, екстрактів дубильних, різноманітної хімічної продукції. Такі дані свідчать про посилення товарної диверсифікації експортних поставок та підвищення частки продукції, яка має високу додану вартість і зорієнтована на сегменти кінцевого попиту.

Варто нагадати про те, що одними з особливостей хімічної промисловості є широка номенклатура її продукції і значні відмінності у ступені наукоємності та технологічності для різних виробничих комплексів галузі. Ще зовсім недавно основу експортного потенціалу української хімії складали багатотоннажні базові хімічні продукти (зокрема, неорганічні, органічні хімікати, азотні мінеральні добрива),

які становлять переважно ранні стадії ланцюгів доданої вартості. Їх випереджальне скорочення можна оцінити як позитивну тенденцію щодо покращення технологічної структури українського експорту.

Хімічні сектори, які відносяться до високотехнологічних, продемонстрували більшу стійкість до кризових явищ і стали основою відновлювального зростання виробництва та експорту за підсумками 2017 р. Отже, під час обґрунтування пріоритетних напрямів розвитку хімічної промисловості необхідно враховувати науково-технологічний рівень виробництв та їх експортний потенціал. Наприклад, автори статті [21] на основі практичного застосування рейтингової оцінки пріоритетності видів економічної діяльності для надання державних преференцій активізації розвитку підтверджують високий потенціал фармацевтичного сектору та віддають йому перше місце в цьому рейтингу.

Певні структурні зрушення спостерігалися також за географічною ознакою. Чимало сподівань стосовно розвитку експортного потенціалу української промисловості було пов'язане з укладанням Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом і введенням в дію у 2014 р. автономних торгових преференцій з боку ЄС. Аналіз табл. 1 дає підстави стверджувати, що для експорту хімічної продукції ефект від лібералізації митного режиму був помітний лише у 2014 р. Проте у наступні роки переважали інші, здебільшого негативні чинники, а в 2016 р. порівняно з 2013 р. експорт хімічних продуктів до країн ЄС впав на третину. Серед європейських країн найбільшими споживачами української хімії зараз є Італія, Румунія, Польща, Німеччина, Словаччина, Іспанія, Болгарія.

Дані табл. 1 дають змогу застосувати спрощений спосіб оцінювання потенційного обсягу експорту хімічної продукції до країн ЄС. Цей потенційний обсяг розраховується на основі підсумовування максимальних обсягів експорту по

Таблиця 1

Динаміка експорту хімічних продуктів до країн ЄС, млн. дол. США

Група	2013 р.	2014 р.	2015 р.	2016 р.	2016/2013 р., %	Макс.
Продукти неорганічної хімії	200,8	178,2	97,5	56,6	28,2	200,8
Органічні хімічні сполуки	88,4	102,4	48,2	45,4	51,4	102,4
Фармацевтична продукція	12,7	14,5	8,7	14,0	110,2	14,5
Добрива	162,6	173,2	156,2	106,5	65,5	173,2
Інша хімічна продукція	130,1	203,6	105,9	131,7	101,2	212,3
зокрема:						
екстракти дубильні	34,6	92,1	30,1	42,3	122,3	92,1
ефірні олії	23,9	11,7	6,0	8,3	34,7	23,9
мило, поверхнево-активні органічні речовини	16,7	15,3	12,3	14,6	87,4	16,7
білкові речовини	27,9	42,2	30,0	28,2	101,1	42,2
різноманітна хімічна продукція	24,4	37,4	23,0	30,2	123,8	37,4
Пластмаси, полімерні матеріали	66,4	67,7	78,3	89,7	135,1	89,7
Каучук, гума	36,2	29,8	16,0	16,5	45,6	36,2
Разом	697,2	769,4	510,8	460,4	66,0	829,1

Джерело: складено, розраховано за даними джерела [1]

кожній товарній групі впродовж 2013–2016 рр. і становить 829,1 млн. дол. США. Звісно, при цьому не враховуються поточні та очікувані зміни на ринках хімічної продукції, введення нових потужностей, певні геополітичні та технологічні чинники тощо. Але з певними припущеннями можна вважати, що загальний рівень використання експортного потенціалу до країн ЄС не перевищує 55%, зокрема за продуктами неорганічної хімії він становить 28%, органічної хімії – 44%, добривами – 61%, екстрактами дубильними – 46%, ефірними оліями – 35%, білковими речовинами – 67%, гумовими виробами – 46%.

Проблема неповного використання експортного потенціалу змушує звернутися до детального аналізу товарної структури експорту хімічної продукції до європейських країн (рис. 2).

На відміну від загального експорту хімічних продуктів, у структурі експорту до країн ЄС переважають дві товарні групи, а саме добрива та інша хімічна продукція. За останні роки відбулося суттєве скорочення частки неорганічної хімії, зросла питома вага пластмас і полімерних матеріалів, а також різноманітної хімічної продукції. Такі дані також свідчать про позитивність структурних зрушень у зовнішній торгівлі завдяки збільшенню її диверсифікованості та нарощуванню присутності української хімії у глобальній виробничій мережі.

Отже, активне включення до глобальних ланцюгів вартості за рахунок виробництва та експортування високотехнологічної хімічної продукції є одним з головних напрямів розвитку експортного потенціалу України. Для реалізації цього напрямку необхідний пошук вітчизняними виробниками нових ринкових ніш відповідно до сучасних технологічних трендів.

У цьому контексті варто звернути увагу на неоіндустріальну модель промислового розвитку [17; 18] та міжгалузеве значення хімічного виробництва у сучасній неоіндустріальній економіці. Як зазначається у статті [22, с. 36], «виробляючи сировину і напівфабрикати для багатьох інших секторів економіки і ринків, сучасна хімічна галузь багато в чому визначає їхню конкурентоспроможність, темпи розвитку, характер і напрями інноваційних процесів. Вона є ключовим постачальником «розумних» матеріалів і технологій, які формують базис багатьох ІКТ-рішень, зокрема наноелектроніки і тактильних пристроїв. Chemicals 4.0 забезпечує нові технології 3D-друку спеціальними полімерами та іншими матеріалами з потрібними властивостями. Вона також відіграє визначальну роль у таких пріоритетних напрямках, як фармацевтика й екологічне виробництво».

Таким чином, під час розроблення стратегії розвитку експортного потенціалу треба акцентувати увагу на особливій ролі хімічної промисловості як постачальника новітніх матеріалів для сучасних передових технологій та «розумних» виробництв і розширювати присутність української хімії у глобальних ланцюгах вартості завдяки зростаючому попиту суміжних галузей.

Висновки. Експортний потенціал галузі є одним з найважливіших показників її розвитку. Кризові процеси у хімічній промисловості України спричинили глибоке падіння її ключових показників, зокрема обсягів експорту.

Водночас аналіз структурних зрушень в експорті хімічної продукції засвідчив низку позитивних тенденцій, пов'язаних зі скороченням частки базової хімії та зростанням високотехнологічної диверсифікованої продукції, пов'язаної

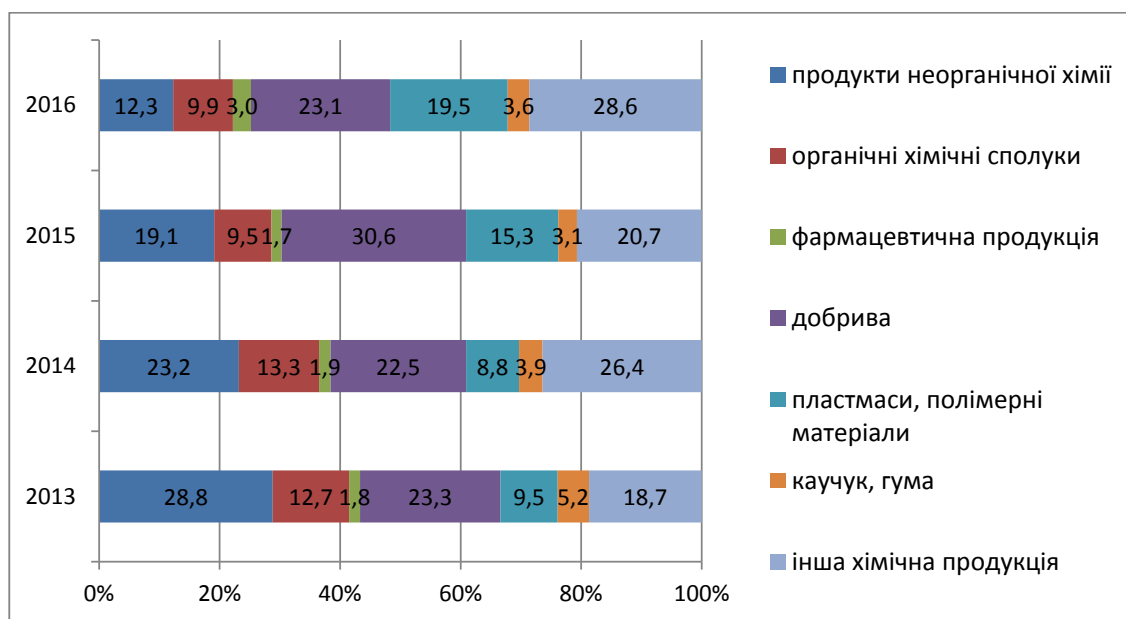

Рис. 2. Товарна структура експорту хімічних продуктів до країн ЄС

Джерело: розраховано, побудовано за даними джерела [1]

із завершальними стадіями вартісних ланцюгів і виготовленням товарів для споживчих ринків. Для продовження цієї позитивної тенденції розвиток українського хімічного виробництва та експорту має бути спрямований на задоволення якісно нового попиту на новітні хімічні матеріали і продукти для високотехнологічних галузей неіндустріальної економіки.

Напрями подальших досліджень пов'язані з вивченням перспектив підвищення експортного потенціалу окремих секторів хімічної промисловості, зокрема лакофарбового виробництва, з урахуванням сучасних тенденцій науково-технологічного розвитку.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Державна служба статистики України. URL: www.ukrstat.gov.ua.
2. Калюжна Н. Експортний потенціал країни: підхід до трактування поняття. Вісник Приазовського державного технічного університету: зб. наукових праць. Вип. 30. Маріуполь: ПДТУ, 2015. С. 317–324.
3. Радченко Е. Визначення сутності поняття «експортний потенціал країни». Вчені записки університету «КРОК». Серія: Економіка. 2013. Вип. 34. С. 205–212.
4. Зубрицький А. Експортний потенціал України у контексті порівняльних переваг. Економіка і прогнозування. 2015. № 1. С. 140–154.
5. Алімова О. Експортний потенціал України: проблеми та перспективи реалізації. Державне управління: удосконалення та розвиток. 2013. № 3. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Duur_2013_3_10.
6. Казакова Н., Булаєнко М., Широкоград Є. Тенденції, перспективи та проблеми реалізації Україною її експортного потенціалу. Вісник економіки транспорту і промисловості. 2017. № 58. С. 25–30.
7. Власюк Т. Зовнішньоторговельні аспекти безпеки функціонування хімічного комплексу України. Вісник Тернопільського національного економічного університету. 2016. № 4. С. 18–34.
8. Гладких Д. Структурні зміни на світовому ринку хімічної продукції в умовах економічної невизначеності. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Економіка і менеджмент. 2015. Вип. 11. С. 32–36.
9. Касаткіна М. Конкурентоспроможність підприємств хімічної промисловості: сучасні чинники впливу. Економіка і регіон. 2011. № 2. С. 164–169.
10. Ковеня Т. Системна аналітична оцінка основних змін, які відбулися в хімічній промисловості України в 2016 році та в попередніх роках. Хімічна промисловість України. 2017. № 1. С. 18–31.
11. Шевцова Г., Браславська О. Особливості сучасного потенціалу підприємств хімічної промисловості України. БІЗНЕС-ІНФОРМ. 2014. № 4. С. 140–146.
12. Шевцова Г. Хімічна промисловість України в умовах ЗВТ з ЄС. Оцінка перших підсумків. Економіка та право. Серія: економічна. 2015. № 3. С. 165–171.
13. Shevtsova A., Braslavskaya O. Research preconditions of Ukrainian chemical industry modernization based on the assessment competitiveness of its potential. Economic Processes Management. 2016. № 1. URL: http://erm.fem.sumdu.edu.ua/download/2016_1/2016_1_12.pdf.
14. Шелудько Е. Оцінка стану розвитку конкурентного середовища на ринках хімічної та неметалевої мінеральної продукції. Економічний вісник університету: зб. наук. праць. Вип. 29 (2). Переяслав-Хмельницький: ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди», 2016. С. 324–333.
15. Шубін О. Хімічна промисловість України: економічні трансформації та перспективи: моногр. Донецьк: ДонНУЕТ, 2010. 628 с.
16. Шевцова Г., Петешова Т., Швець Н. та ін. Управління ресурсами підприємства: методичні підходи та досвід у хімічній промисловості: моногр. Луганськ: вид-во СНУ ім. Володимира Даля, 2009. 212 с.
17. Вишневецький В., Збаразська Л., Заніздра М. та ін. Національна модель неіндустріального розвитку України: моногр. / за заг. ред. В. Вишневецького. Київ: НАН України, Ін-т економіки пром-сті, 2016. 518 с.
18. Неіндустріальна трансформація промислового потенціалу України: колект. моногр. / за ред. Л. Дейнеко. Київ: НАН України, ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України», 2016. 278 с. URL: <http://ief.org.ua/docs/mg/277.pdf>.
19. Амоша О., Вишневецький В., Збаразська Л. та ін. Галузеві проблеми і пріоритети промислової політики України: наук. доповідь. Донецьк: Ін-т економіки пром-сті НАН України, 2009. 42 с.
20. Амоша О., Вишневецький В., Збаразська Л. та ін. Промисловість і промислова політика України 2013: актуальні тренди, виклики, можливості: наук.-аналіт. доп. / за заг. ред. В. Вишневецького. Донецьк: НАН України, Ін-т економіки пром-сті, 2014. 200 с.
21. Якубовський Н., Солдак М. Выбор структурных акцентов активизации развития промышленности Украины. Економіка промисловості. 2017. № 2 (78). С. 5–21.
22. Шевцова Г. Хімічна індустрія 4.0 як галузева концепція реалізації основ четвертої промислової революції. Економічний вісник Донбасу. 2017. № 2 (48). С. 35–41.